

LES RELACIONS DEL FRANQUISME AMB EL MÓN MUSULMÀ: EL PROTECTORAT ESPANYOL DE MARROC (1939-1956)

Jaume Camps Girona

Universitat Rovira i Virgili

Resum. Després de la victòria franquista, ser catòlic passà a ser sinònim de ser espanyol. Això va anar en detriment dels altres cultes que, segons les autoritats franquistes, eren partícips d'un contuberni que volia posar fi al règim. Els discursos colonials i religiosos del franquisme van anar evolucionant i modificant-se segons les necessitats polítiques del moment, fet que va permetre l'apropament al món musulmà. Va ser possible gràcies a la feina duta a terme al Protectorat de Marroc, a l'obtenció d'aliats entre els països àrabs i a partir de la creació de l'Estat d'Israel.

Paraules clau: protectorat espanyol; colonialisme; relacions internacionals.

THE RELATIONS BETWEEN FRANCOISM AND THE MOSLEM WORLD: THE SPANISH PROTECTORATE IN MOROCCO (1939-1956)

Abstract. After Franco's victory, being Catholic became synonymous with being Spanish. This was to the detriment of other religions which, according to the Francoist authorities, were members of a conspiracy that was planning to put an end to the regime. The colonial and religious discourse of Francoism gradually evolved and changed in accordance with the political needs of the moment, which enabled a rapprochement with the Moslem world. This was made possible thanks to the work done in the Protectorate of Morocco, the alliances made with Arab countries and the creation of the State of Israel.

Key words: Spanish protectorate; colonialism; international relations.

Introducció

Un dels pilars del franquisme va ser la religió catòlica, i un aliat del règim, des del primer dia del cop d'estat, fou l'Església. Per això durant la dictadura aquesta institució va gaudir d'una situació privilegiada per sobre dels altres cultes, que eren marginats i fins i tot perseguits. Aquest fort sentiment religiós que impregnava els valors més conservadors tenia el seu origen, segons Ortega i Gasset, en la formació dels primers regnes ibèrics: «una reconquesta que dura ocho siglos no es una reconquista; es otra cosa».¹

L'evolució històrica dels pobles peninsulars havia comportat que el catolicisme impregnés el sentiment d'identitat col·lectiva, motiu pel qual s'entenia, des dels sectors més conservadors, que un espanyol havia de ser catòlic. Aquest sentiment que va es va socialitzar a finals de segle XIX gràcies a la capacitat difusora de l'Església.²

Amb la victòria franquista, sec catòlic passà a ser sinònim de ser espanyol, en detriment dels altres cultes, que segons les autoritats franquistes, eren partícips d'un contuberni que volia posar fi al règim. Ara bé, en el cas de l'islam i del judaisme, el context internacional i el fet de controlar la zona nord del Marroc van marcar els relats, que agafaren un to paternalista.

Aquest article repassa l'evolució dels discursos colonials i religiosos del règim, i com s'anaren modificant segons les necessitats polítiques del franquisme, encara que sempre es mantingué la desigualtat religiosa.

1. De la croada al Jihad. Religió i allistament

el 30 de setembre de 1936 el Bisbe de Salamanca, Enrique Pla y Daniel, publicava la seva famosa Carta Pastoral «Las dos ciudades», on definia la guerra espanyola com «dos concepciones de la vida, dos sentimientos, dos fuerzas que están aprestadas para una lucha universal en todos los pueblos de la tierra». I diferenciava la ciutat terrenal, dels «Sin Dios», de «la ciudad celeste de los hijos de Dios». Per tant, els militars colpistes obtenien ple

1 SERNA, Alfonso de la. *Al Sur de Tarifa*. Madrid, Marcial Pons, 2005, pàg. 55.

2 GARCÍA DE CORTAZAR RUIZ DE AGUIRRE, Fernando. «La visión nacionalcatólica de España». MORALES MOYA, Antonio; FUSI AIZPURÚA, Juan Pablo; BLAS GUERRERO, Andrés de, (dirs.). *Historia de la nación y del nacionalismo español*. Barcelona, Galaxia Gutemberg, 2013, pàg. 842.

suport de la jerarquia eclesiàstica, que mitjançant un edicte religiós justificava aquell cop d'estat.³

Però la primera persona que va donar un sentit religiós a la guerra no va ser cap general colpista, sinó el califa Muley Hassan Ben el Mehdi, representant del soldà Mohammed Ben Youssef a la zona nord del Protectorat espanyol de Marroc. *Su Alteza Imperial* des del primer moment va beneir els marroquins que s'allistaren a l'exèrcit franquista, declarant la guerra santa contra «aquellos malos españoles que no tenían a Dios en sus banderas». A aquella declaració de tipus religiós s'hi uniren altres autoritats locals marroquines, com el caid Soliman el Jattabi, que poc després de declarar-se el cop d'estat va enviar un missatge a Franco, tractant el conflicte en termes de guerra santa: «Por la gloria de Dios...».⁴

Marroc era el feu dels militars africanistes i la base de les operacions. Els generals colpistes necessitaven el suport de la població nativa per evitar així qualsevol tipus de revolta interna que pogués fer perillar la guerra. Durant les primeres hores del cop d'estat, la incertesa regnava en les principals poblacions del Protectorat, com explicà Mohammed Daud, historiadador de Tetuan: «ningú va poder conciliar el somni aquella nit, durant la qual no cessaren els tirotejos i explosions. Després vam saber que durant aquella nit varen ser detinguts tots els espanyols que vivien dins de la Medina, la seva immensa majoria de pobra condició, i que estaven afiliats al Partit Comunista...».⁵

Per una altra banda, les noves autoritats colonials van anar a parlar a les cabiles (tribus) amb baixàs i caids (autoritats locals), totes elles lleials a l'administració espanyola, ja que havien obtingut aquell càrrec per haver col·laborat en l'ocupació del territori.⁶ Les autoritats natives, juntament amb els militars espanyols anaren poble per poble, pregonant en els *zokos* (mercats), que si ells eren bons musulmans havien de participar en el *ghihad*, que els *ahl-al-Kitab* (gent del Llibre), els catòlics, els vertaders cristi-

3 CASANOVA, Julián. *La Iglesia de Franco*. Madrid, Temas de Hoy, 2001, pàg. 44-45.

4 RAGUER, Hilari. *La pólvora y el incienso. La Iglesia y la Guerra Civil española (1936-1939)*. Barcelona, Península, 2001, pàg. 80.

5 SÁNCHEZ MONTOYA, Francisco. *Ceuta y el Norte de África. República, Guerra y Represión 1931-1944*. Granada, Editorial Nátivola, 2004, pàg. 303-304.

6 IBN AZZUZ HAKIM, Mohamed. «La oposición de los dirigentes nacionalistas marroquíes a la participación de sus compatriotas a la guerra civil española», GONZÁLEZ ALCANTUD, José Antonio, (ed.), *Marroquíes en la guerra civil española. Campos equívocos*. Barcelona, Anthropos Editorial, 2003, pàg. 15.

ans, havien organitzat contra els *kuffar* (infidels).⁷ Així, jerarques com l'interventor militar, el comandant Tomás García Figueras, feien proclames sobre els mals de l'*España roja*, i les bondats i la necessitat de la cooperació dels marroquins amb l'exèrcit franquista:

[El gobierno rojo de Valencia] hieren así vuestros más nobles sentimientos, pisotean vuestra religión, os atacan en los más profundo de vuestro corazón ¡Pero podía esperarse otra cosa de esos criminales que han ensangrentado España, que la han mancillado con sus horribles crímenes. ¡Hermanos musulmanes! Esta afrenta no puede sino afianzar más estrechamente aún si fuera posible los lazos de hermandad que nos unen y juntos lucharemos para salvar la civilización del peligro que la amenaza.⁸

Però els marroquins no únicament es movien per sentiments religiosos com deia el film *Romancero Marroquí* (1939): «Como el héroe de esta película, noble y sencillo, valeroso y puro, voluntario de España desde el primer momento, por propio impulso, como obedeciendo a un mandato celestial, así es y así tomó parte en nuestra Santa Cruzada, voluntariamente y con heroico ímpetu, el pueblo marroquí». Foren altres factors els que van empènyer una part de la població marroquina a formar part de l'exèrcit franquista. Segons Ben Othman, un excombatent de la guerra que va ser entrevistat per Francisco Sánchez Ruano, els marroquins es mostraren indiferents en iniciar-se la rebel·lió militar contra la República, considerant que els dos bàndols eren colonialistes.⁹ Allistar-se a l'exèrcit colpista significava cobrar un sou, imprescindible en un context de depressió econòmica com el que vivia el Rif durant aquells anys a causa de la sequera i les males collites. Alhora, per a molts joves era una oportunitat de sortir de les poblacions nats i conèixer món. Tot i això, alguns dels marroquins que participaren en la guerra mai van cobrar el sou promès.¹⁰

Pel que fa al bàndol republicà, la participació de marroquins a l'exèrcit colpista va enfortir la visió negativa que es tenia sobre el col·lectiu musulmà, com demostren les paraules de Dolores Ibarruri, la Pasionaria:

7 IBN AZZUZ HAKIM, Mohamed. «Actitud de los nacionalistas marroquíes frente al levantamiento franquista», *Hespéris-Tamunda*, Vol. XXXVI, 1998, pàg. 155.

8 MADARIAGA, María Rosa de. *Los moros que trajo Franco*. Madrid, Alianza Editorial, 2015, pàg. 290-291.

9 SÁNCHEZ RUANO, Francisco. *Islam y Guerra Civil española. Moros con Franco y con la República*. Madrid, La Esfera de los Libros, p. 51.

10 NERIN, Gustau. *La Guerra que vino de África*. Barcelona, Crítica, 2005, pàg. 178-179.

«morisma salvaje, borracha de sensualidad, que se vierte en horrendas violaciones de nuestras muchachas, de nuestras mujeres, en los pueblos que han sido hollados por la pezuña fascista... moros traídos de los aduares marroquíes, de los más incivilizados de los poblados y peñascos rifeños».¹¹ Tot i això no podem oblidar que, a part dels 80.000 marroquins que donaren suport a Franco,¹² també hi hagueren musulmans, tant del Protectorat com d'altres parts del món àrab, que lluitaren per la República, encara que en menor proporció.

2. Campanyes, rumors i creació de partits

Després d'haver establert el control militar de la zona, i haver derrotat Abdelkrim, l'Alta Comissaria, la màxima autoritat colonial del Protectorat espanyol, va gastar importants quantitats de diners per a restaurar santuaris de santons destruïts durant la guerra d'ocupació. L'objectiu era donar suport, de forma progressiva, al que es considerava com l'islam oficial.¹³

Durant la Guerra Civil, l'Alta Comissaria va intensificar la propaganda sobre la peregrinació a la Meca o sobre la Festa del Sacrifici. Com el govern francès, les autoritats espanyoles volien obtenir el suport de les elits tradicionals, i evitar l'extensió del nacionalisme salafista.¹⁴

Al mateix temps començaren a sorgir rumors i històries al voltant de Franco, per a difondre el culte al militar. Segons la gent, era el mateix Franco qui finançava la reconstrucció mesquites i santuaris, altres comentaris *vox populi* eren que el mateix general s'havia convertit a l'islam, o fins i tot,

11 BEN SALEM, Abdelatif. «La participación de los voluntarios árabes en las brigadas internacionales. Una memoria rescatada». GONZÁLEZ ALCANTUD, José Antonio, (ed.). *Marroquíes en la guerra civil española. Campos equívocos*. Barcelona, Anthropos Editorial, 2003, pàg. 113.

12 MADARIAGA, María Rosa de. *Marruecos ese gran desconocido. Breve historia del protectorado español*. Madrid, Alianza Editorial, 2013, pàg. 335.

13 MATEO DIESTE, Josep Lluís. *La «hermandad « hispano-marroquí. Política y religión bajo el Protectorado español en Marruecos (1912-1956)*. Barcelona, Bellaterra, 2003, pàg. 235.

14 La *Salafiyya* va ser la base ideològica del primer gran moviment polític del Marroc contemporani, l'*al-Haraka al-Wataniyya al-Magribiyya* (Moviment Nacional Marroquí), on hi estaven involucrades les grans figures de la intel·lectualitat marroquina. Aquest moviment nacionalista volia reformes socials i polítiques, per a la modernització i l'actualització de l'Islam, i la lluita per la independència del Marroc, contra el colonialisme.

MACÍAS AMORRETI, Juan Antonio. *Entre la Fe y la Razón. Los caminos del pensamiento político en Marruecos*. Madrid, Alcalá Grupo Editorial, 2008, pàg. 44.

que tenia la *baraca*,¹⁵ que el protegia de les bales. Altres explicaven que els militars colpistes havien promès un bastó d'or a tots els marroquins que s'allistessin per anar al front. I fins i tot, d'altres més inversemblants deien que es tornaria a reinstaurar l'islam a Andalusia, o que retornarien l'Alhambra als musulmans. Mentre que aquests rumors anaven destinats a l'adhesió de les classes populars,¹⁶ per obtenir el suport dels notables i de la burgesia de les principals ciutats es promocionaren viatges a ciutats de l'antic Al-Andalus.¹⁷

Per altra banda, el nacionalisme marroquí, pensant en els seus interessos, es debatia entre quina podia ser la millor opció de cara a obtenir un nombre més elevat de llibertats per al territori, o fins i tot, la independència. Per això un dels seus líders, el tetuaní Abdeljalak Torres, va decidir en una reunió el 22 de juliol de 1936 que ell i els seus companys de files es mantindrien neutrals al contingent bèl·lic, i iniciaren una campanya adreçada a la joventut perquè es mantinguessin neutrals.

En un primer moment, això va fer enrabiard les autoritats colonials, que mitjançant pintades i rumors, feren córrer pels carrers de Tetuan missatges amenaçadors contra Torres.¹⁸

Quan la situació semblava cada cop més tensa, un nou Alt Comissari, apareixia en escena, Juan Beigdeber. Militar africanista, però de caràcter més dialogant i conscient de la delicada situació del Protectorat, va iniciar una política d'acostament als nacionalistes:

[C]on un hábil y audaz política emprendió su captación, para la cual emprendió medios psicológicos, presentando en primer lugar la figura del general Franco como el enemigo del ateísmo y protector del Islam. Hizo regalos, creó cargos, alabó vanidades, manejó diestramente la palanca comercial de los

15 La *baraca* es tracta d'una força benèfica d'origen diví, que, provocant la superabundància en el domini físic i la prosperitat i la felicitat en l'ordre psíquic, es troba en sants o en el Profeta; a la vegada, aquests poden comunicar-la a persones comunes pel seu contacte o al ser visitada la seva tomba.

MAÍLLO SALGADO, Felipe. *Vocabulario de historia árabe e islámica*. Madrid, Akal, 1999, pàg. 46.

16 La importància del mite, en el món àrab, en l'època moderna ve motivada per la irrupció de les masses del camp en l'activat política, i tenia com objectiu estimular l'acció mitjançant el desencadenament de les passions.

SIVAN, Emmanuel. *Mitos políticos árabes*. Barcelona, Bellaterra, 1997, pàg. 13.

17 MATEO DIESTE, Josep Lluís. *La «hermandad» «hispano-marroquí... op.cit.*, pàg. 235-253.

18 IBN AZZUZ HAKIM, Mohamed. «Actitud de los nacionalistas marroquíes frente al levantamiento franquista», *op.cit.*, pàg. 162-163.

permisos de importación y exportación, compró consciencias sobornadas, y empleó de forma exhaustiva todos los recursos del hombre que conoce a fondo la idiosincracia marroquí.¹⁹

La gran promesa del nou Alt Comissari va ser la de permetre la creació d'un partit nacionalista, el Partido de la Reforma Nacional (*Hiz al-Islah al-Watani*) o Partit Reformista, fet que es materialitzà, després de diverses rogatives, el 18 de desembre de 1936. Ara bé, a la part francesa, aquells gestos de bona voluntat dels espanyols van provocar el rebuig de Residencia General, i en una reunió entre Beigdeber i el seu homòleg francès, el general Nogués, aquest últim li va dir que no fes més concessions als nacionalistes perquè li estaven enverinant el seu territori.²⁰

La legalització del Partit Reformista va comportar el creixement del nombre de militants i simpatitzants en l'àmbit urbà. Per a demostrar la seva força i poder convèncer nous adeptes entre les masses del camp, aquests feien desfilades militars i peregrinacions a diferents santuaris, com el de Muley Abdeselam, al costat de Tetuan.²¹

Beigdeber, veient el ràpid creixement del Partit Reformista i el perill que podia suposar per als interessos del Movimiento Nacional, va reaccionar. L'objectiu era evitar que Torres i els seus partidaris capitalitzessin les reclamacions independentistes i poguessin actuar en contra dels colpistes, motiu pel qual va buscar un nou actor polític capaç de fer front el reformisme. Aquest era Mecqui Nasiri, originari de la zona francesa, que havia estat expulsat per la Residencia General i que s'havia amagat al nord. Nasiri havia estat acollit per Torres, però en aquell moment els dos s'havien distanciat per desavinences personals.

L'Alt Comissari, amb l'objectiu de dividir el nacionalisme, va donar diners a Nasiri perquè fundés, a principis de 1937, el Partit de la Unitat Marroquina (*Hizb al-Uahdat al-Magribiya*). Això va fer enfadar Torres, que va renunciar al càrrec de Ministre del Habús²² que li havia atorgat la direcció colonial.²³ També foren de nova creació el Partit Liberal, format

19 AGA, Sección África, Fondo Nacionalismo y Terrorismo, 81/2367, *Memoria sobre la historia del nacimiento y desarrollo del nacionalismo marroquí* (1954).

20 AGA, Sección África, Fondo Nacionalismo y Terrorismo, 81/2371.

21 AGA, Sección África, Fondo Nacionalismo y Terrorismo, 81/2367, *Memoria sobre la historia del nacimiento y desarrollo del nacionalismo marroquí* (1954).

22 Ministeri del patrimoni destinat a obres assistencials i religioses.

23 MADARIAGA, María Rosa de. *Marruecos ese gran desconocido...op.cit.*, pàg. 294-295.

majoritàriament per rifenys, amb l'objectiu de parar l'expansió del nacionalisme a aquella zona.²⁴ I l'Oficina de Defensa Nacionalista, de Brahim el Uazzani, que volia superar les desavinences personals i unir als dos grans partits, però que no va aconseguir els seus objectius.²⁵

Finalment, les noves autoritats franquistes van concedir la llibertat de premsa, multiplicant-se el nombre de publicacions, sobretot en les ciutats com Tetuan, Larache, Alcazarquivir i Arcila. Aquesta es distribuïa en les mesquites o en altres locals públics, i que va permetre que l'ideari nacionalista entrés a les cabiles.²⁶

Pel que fa a la tropa musulmana, la Delegación de Asuntos Indígenas (DAI), va intentar facilitar el contacte dels «moros» que lluitaven al front amb els seus familiars, perquè així poguessin enviar diners al Marroc. Es van crear hospitals per a marroquins, atesos per personal magrebí, i es va crear un servei d'*adules*, notaris musulmans, per a certificar les defuncions i poder formalitzar els testaments, segons la tradició islàmica. També es van respectar les festes musulmanes, i la carn que menjaven seguia els preceptes alcorànics. I fins i tot es va treballar perquè a les forces marroquines no els faltés el *kif* (haixix) «para satisfacer a esos buenos musulmanes que están defendiendo de corazón la bandera española».²⁷

2. El bon cristià vetlla pels pobres musulmans

El 1939, Amin al-Rihani (1876-1940), intel·lectual libanès, defensor del nacionalisme àrab, que va fer un viatge per Marroc i Espanya, es va entrevistar amb el General Franco per parlar sobre la situació del Protectorat espanyol i la nova situació política que s'iniciava. El dictador espanyol, per a parlar del futur de les relacions entre els dos veïns de l'Estret, va citar la tradicional amistat hispanoàrab com a base de l'acció espanyola a la zona:

España desea colaborar con los árabes para bien de ambas Naciones, estableciendo una cooperación digna edificada sobre una sólida base. En la historia de ambas Naciones se han dado en el pasado tanto las guerras como los pe-

24 AGA, Sección África, Fondo Nacionalismo y Terrorismo, 81/2367, *Memoria sobre la historia del nacimiento y desarrollo del nacionalismo marroquí* (1954).

25 AGA, Sección África, Fondo Nacionalismo y Terrorismo, 81/2375.

26 AGA, Sección África, Fondo Nacionalismo y Terrorismo, 81/2367, *Memoria sobre la historia del nacimiento y desarrollo del nacionalismo marroquí* (1954).

27 NERIN, Gustau. *La Guerra que vino de África...* op.cit., pàg. 178-179.

ríodos subsiguientes de confraternidad y paz. Nosotros ahora renovamos esta fraternidad con continuados esfuerzos.

La cultura hispano-árabe proviene de un mismo origen, y ocupó el primer puesto del mundo de la cultura. Sobre ello se cernió súbitamente un período de abandono, pero nosotros hoy nos esforzamos por renovar ese antiguo renacimiento.²⁸

Com afirma Mateo Dieste en la seva obra, els colonitzadors creien que l'Íslam i la superstició eren les causes de l'endarreriment dels «moros». Segons la visió espanyola que havien expandit els arabistes i científics, l'Íslam contemporani, intolerant i fanàtic, havia oblidat els seus orígens civilitzats de l'Íslam civilitzat que es practicava a Al-Andalus, «l'Íslam espanyol». I això ho afirmà Franco en aquella entrevista quan parlava del nou renaixement marroquí i del món islàmic, guiat per la mà d'Espanya:

Nuestro objetivo era disponer en Marruecos los medios para tales civilización y cultura, pero el ambiente estaba alterado, y había guerras. Hoy estamos llevando a cabo lo que las guerras y las disputas entre las cabilas han impedido. Estas son las causas por las que se ha retrasado el renacimiento. Pero hoy ya no se dan, y nos hemod dedicado al trabajo con una seriedad permanente, cada día más. Hemos entrado en Marruecos obligados. Lo hemos hecho mediante la fuerza. Al principio defendimos los derechos del Sultán y de los marroquíes [...]. Pero cuando vimos que los Estados europeos conspiraban contra el país intentando colonizarlo nos vimos obligados a conservar nuestra posición en él. Pero no hemos entrado en Marruecos como un colonialista explotador. Nuestro objetivo no es el interés material, sino que radica en el bien de los marroquíes y la colaboración con ellos para vigorizar la marcha de sus asuntos.²⁹

Al mateix temps, promocionar una forma de culte servia per a l'Alta Comissaria com a mecanisme de control ideològic. Per això el delegat de la DAI, Tomás García Figueras, insistia en la importància de promocionar la fe islàmica entre els marroquins, com a estratègia per aturar l'expansió del nacionalisme o el comunisme: «todas esas masas, sin religión, caminan como es consiguiente hacia el comunismo y se pierde, respecto a ellas,

28 RUIZ BRAVO-VILLASANTE, Carmen. *Un testigo árabe del siglo XX: Amin al-Rihani en Marruecos y en España (1939). II Traducción del Al-Magrib Al-Aqsa y Nur Al-Andalus*. Madrid, CantArabia, 1993, pàg. 564.

29 Ibidem, pàg. 565.

la gran ventaja que significa, en pueblos donde el poder es teocrático, el reconocimiento de la autoridad religiosa del Sultán».³⁰

Però en cap cas mai van pensar a combatre aquelles creences. L'estratègia adoptada va ser la del respecte, no hi havia cap interès a convertir-los al catolicisme. En un discurs pronunciat al setembre de 1946 pel tinent coronel Cueto, a Río Martín (actual Martil), davant les autoritats cristianes i musulmanes, va dir: «España respeta a la religión islámica, la aprecia y presta su ayuda a todos los individuos que la propagan en todo el mundo. S.E. el Alto Comisario es un hombre religioso y aprecia a todos los que son religiosos. Con la enseñanza y la religión necesariamente a vuestra anhelada meta, mientras que sin enseñanza ni religión permanecería en la situación que os encontráis».³¹

Per tant, la política religiosa vers l'Islam en el Protectorat de respecte i tutela, amb l'objectiu de presentar que el colonialisme era pel poble ocupat com la mare dolça que protegia al nen contra un medi hostil.³² Per això moltes vegades les autoritats franquistes recelaven de les mesquites, i el paper que podien jugar com a difusores de les idees nacionalistes: «especialmente los viernes, tomaban un claro matiz de reuniones políticas, aprovechando la tribuna religiosa para hacer propaganda».³³ I per intentar tenir controlat aquest problema, utilitzaven o la repressió i la humiliació de qui fos considerat nacionalista, o la compra de voluntats entre l'elit local, donant càrrecs i privilegis als afèrrims al Règim.

3. Noves amistats per un nou ordre mundial

El desenllaç de la Segona Guerra Mundial i la victòria de les potències aliades va comportar una nou ordre mundial. El règim franquista, que havia mantingut una aparent neutralitat durant el conflicte, devia la seva existència al suport econòmic i bèl·lic de l'Itàlia de Mussolini i de l'Alemanya de Hitler. Els estrets vincles que van mantenir aquests tres països, i fets com l'ocupació de Tànger el 1940 i l'enviament de la División Azul, van provocar que els aliats repudiessin el govern espanyol, el 1945.

30 MATEO DIESTE, Josep Lluís. *La «hermandad hispano-marroquí... op.cit.*, pàg.231-235.

31 Ibidem, pàg. 223.

32 FANON, Frantz. *Los condenados de la tierra*. México, Fondo de Cultura Económica, 2008 (primera edició en francès de 1961), pàg. 192.

33 AGA, Sección África, Fondo Nacionalismo y Terrorismo, 81/2367. *Memoria sobre la historia del nacimiento y desarrollo del nacionalismo marroquí* (1954).

Els estats membres de l'ONU (creada el 25 d'abril de 1945), van negar a Espanya el dret d'assistir a les reunions. I en un comunicat a l'agost de 1945 afirmaven que: «els tres governs [Estats Units, la Unió Soviètica i Gran Bretanya] es veuen obligats a declarar que, per la seva part, no donaran suport a la candidatura de l'actual govern espanyol que, establert amb l'ajuda de les potències de l'Eix, no té, per raó d'origen, de caràcter, i per la seva estreta relació amb els països agressors, les qualitats necessàries per a justificar la seva admissió a les Nacions Unides».

La qüestió espanyola va ser debatuda durant aquells anys, i les posicions van anar evolucionant amb el pas del temps. Es van crear dos blocs: l'URSS i els seus estats satèl·lits, que defensaven que l'Estat espanyol era un règim feixista i que significava una amenaça, i la Gran Bretanya, que, amb el suport dels EUA, considerava que l'existència del règim de Franco era una qüestió interna que no amenaçava la pau mundial. Finalment, l'aïllament es confirmava el 1946, quan s'aprovava la Resolució 39 (I) de l'ONU que condemnava el règim polític franquista, situació que es va mantenir fins a novembre de 1950.³⁴

Davant l'aïllament imposat, el règim necessitava trobar noves aliances en el panorama internacional. Per això, la propaganda es va centrar a enfortir els vincles amb el món àrab, recuperant un vell eslògan: «la tradicional amistad hispano-àrabe». Espanya tenia un passat musulmà i, com a potència colonial, governava una part del Marroc; per tant, calia potenciar aquests dos fets.

L'arabista Rodolfo Gil Benumeya definia, el 1952, les línies mestres d'aquella política: «el primer país del que ahora se llama mundo árabe ha de ser siempre Marruecos, cuando se mire ese mundo desde España, no solo porque el orden de la distancia es más próximo (hasta tal punto que unas veces resulta pegado a España y otras intercalado entre trozos de ella), sino también porque dentro del arabismo y del semiarabismo en general, es el país que presenta las más apasionantes cuestiones».³⁵

En primer lloc, es va fer una campanya cultural basada en la «marroquinització», amb l'exaltació del folklore i els aspectes culturals i religiosos

34 ALGORA WEBER, María Dolores. *Las relaciones hispano-árabes durante el régimen de Franco. La ruptura del aislamiento internacional (1946-1950)*, Madrid, Ministerio de Asuntos Exteriores, 1995, pàg. 34-36.

35 MORALES LEZCANO, Víctor. «España y el Noroeste de África. El norteafricanismo español, factor cultural», MORALES LEZCANO, Víctor (coord.). *Presencia cultural de España en el Magreb*, Madrid, Mapfre, 1993, pàg. 87.

del país nord-africà.³⁶ I en segon lloc, es van reempendre les relacions amb els partits nacionalistes. Durant la Segona Guerra Mundial, la relació entre els dos actors s'havia refredat, i la repressió havia estat la política aplicada pels diferents alts comissaris. El nou alt comissari va ser José Enrique Varela, un monàrquic que havia de renovar la vida política del Protectorat i fer oblidar la figura del destituït general Orgaz, un filonazi inflexible.³⁷

Però la realitat era molt diferent a les declaracions d'intencions dels jerarques franquistes, ja que amb l'aprovació del Fuero de los Españoles, el 1945, quedava clara la primacia de la religió catòlica a l'Estat espanyol:

La profesión y práctica de la Religión Católica, que es la del Estado español, gozará de la protección oficial.

Nadie podrá ser molestado por sus creencias religiosas ni el ejercicio privado de su culto. No se permitirán otras ceremonias ni manifestaciones externas que las de la Religión Católica (art. 6).

Per tant, les altres religions que podien practicar la població espanyola quedaven subordinades en el context privat, mentre que el catolicisme i el Vaticà mantenia els privilegis històrics. Això convertia la població no catòlica en població de segona, que per exercir la seva llibertat de culte s'havia d'amagar.

Per altra banda, el context polític per intentar acabar amb l'aïllament no va ser fàcil. En l'àmbit geopolític, el govern espanyol va haver de cedir Tànger, que tornava a regir-se per un estatut internacional.³⁸ I pel que fa a la població del Protectorat, els anys posteriors a la Segona Guerra Mundial la penúria s'imposà. La fam va assolir les regions empobrides del Rif, i l'acció de les autoritats colonials va ser nefasta. En paraules d'Abdeljalak Torres: «mientras el pueblo marroquí moría de hambre y emigraba de sus aldeas cargando con sus hijos y sus más pequeños enseres, muriendo en el camino sin que recibiera ayuda, el General Varela estaba gastando varios millones de pesetas en reformar el palacio de la Alta Comisaria en Tetuán y adornando el de Muley Abdelhafiz, en el Monte de Tánger, acondicionándolo para toda clase de diversiones y disfrute familiar».³⁹

36 YBARRA ENRÍQUEZ DE LA ORDEN, M. Concepción. *España y la descolonización del Magreb. Rivalidad hispano-francesa en Marruecos (1951-1956)*, Madrid, UNED, 1998, pàg. 43-54.

37 MADARIAGA, María Rosa de. *Marruecos ese gran desconocido...* op.cit., pàg. 351-352.

38 SALAS LARRAZÁBAL, Ramón. *El Protectorado de España en Marruecos*, Madrid, Mapfre, 1992, pàg. 254-255.

39 VELASCO DE CASTRO, Rocío. *Nacionalismo y colonialismo en Marruecos (1945-1951). El general Varela y los sucesos de Tetuán*. Sevilla, Alfar-Ixbilia, 2012, pàg. 38.

Per intentar aconseguir una part del nacionalisme, i poder-lo utilitzar en el seu favor, Varela va acostar posicions amb Nassiri, ajudant econòmicament el seu partit, que no tenia prou diners per a subsistir. Ara bé, a canvi aquests havien d'ajudar Espanya a obtenir el suport del món àrab, després de la creació de la Lliga Àrab el 1945.⁴⁰

El govern franquista va posar el punt de mira sobre Egipte, seu d'aquella organització panarabista. Al desembre de 1945, van organitzar una delegació per anar al Caire. Abans de marxar es van reunir amb Franco i Varela, que els donaren les instruccions i els missatges que havien de difondre. Però la jugada no va sortir com estava planejada, ja que dos integrants, M' Hammad Benaboud i Mohammed el Fassi el Halfaui, van marxar per fer una gira a diversos països del Pròxim Orient i així obtenir el suport a la causa marroquina.⁴¹ I el 1947, els dos membres creaven l'Oficina del Magreb Àrab, òrgan propagandístic de la causa magrebina al món àrab.⁴²

Veient que l'estratègia d'utilitzar els nacionalistes no havia funcionat, Franco es va plantejar negociar directament amb els governs àrabs, com per exemple Aràbia Saudita, ja que així també es podria controlar els peregrins que anirien a la Meca, i així evitar que es desviessin del seu destí i contactessin amb intel·lectuals de la causa àrab:

[U]n país cuya influencia es grande en los países árabes, pero en ningún caso debe extenderse esa representación en Marruecos, ya que la existencia de un consulado de ese país en nuestra zona sólo nos proporcionaría complicaciones políticas dando calor a los movimientos xenófobos, panarabistas y nacionalistas que de ningún modo debemos fomentar.

Es indudable que el motivo que se quiere alegar de atender a nuestros peregrinos que van a La Meca por un representante consular que les auxilie en circunstancias imprevistas, es de peso e incluso muy necesario si se reanudan las peregrinaciones de los habitantes de nuestra zona de protectorado, pero no es aceptable la propuesta de que vayan en pequeños grupos de ocho o diez en buques de carga ya que esta medida lejos de favorecernos nos perjudicaría grandemente al comparar las condiciones en que viajaran nuestros protegidos

40 Archivo Varela. Carpeta 129-77, Dossier Nacionalismo Árabe, año 1946. Informe núm. 52, Tetuán, 19 de julio de 1945.

41 MADARIAGA, María Rosa de. *Marruecos, ese gran desconocido...*, op.cit., pág. 355.

42 KHATIB, Toumader. *Culture et politique dans le mouvement nationaliste marocain au Maroc*, Tetuán, Publications de l'Association Tétouan-Asmir, 1996, pág. 75.

y los de la zona vecina que los efectúan en barcos acondicionados para el caso y con un mínimo de comodidades.

[...] Es de hacer resaltar que en caso de que se quiera organizar la peregrinación es preciso hacerlo con la debida antelación y precedido de la conveniente propaganda para poder sacar los frutos políticos que de ella puedan derivarse.⁴³

Un altre element per a l'apropament a les potències àrabs va ser la política cultural, amb la creació d'una important xarxa de centres culturals. El 1946 es va crear, en el si del Ministeri d'Afers Exteriors, la Dirección General de Relaciones Culturales. A partir d'aquí naixerien l'Instituto De Cultura Hispánica (1946), i l'Instituto Hispano Àrabe de Cultura (1954). D'aquella iniciativa cultural en va sorgir el Centre Cultural Hispànic a Beirut, el 1946, i un any més tard es creava la Càtedra de Cultura Hispanoàrab a la Universitat Saint Joseph de Beirut.⁴⁴

La situació a l'interior del Protectorat es va complicar a causa de la prohibició de l'Alta Comissaria de no deixar entrar a la zona, el 6 de febrer de 1948, Abdeljalak Torres, Mohammed Benaboud, i els germans Mehdi i Tayeb Bennouna, tots ells membres del Partit de la Reforma Nacional. Mentrestant, la zona nord va viure tres dies de vaga i disturbis que comportaren diverses detencions, i l'enfrontament entre el nacionalisme i les autoritats colonials.⁴⁵

I aquell mateix any passaria un altre fet que marcaria de forma definitiva les relacions entre Occident i el món àrab: la creació de l'Estat d'Israel.

4. La qüestió jueva

Els jueus eren l'única minoria autòctona no musulmana del Marroc, i eren en total unes 300.000 persones, cosa que representava la comunitat hebrea més gran del món àrab. Aquests es dividien en dues branques principals: els nadius, anteriors a la conquesta islàmica, i els hereus dels qui van ser expulsats dels regnes ibèrics, els segles XIV i XV.⁴⁶

43 AGA, Sección África, Fondo Nacionalismo y Terrorismo, 81/2385.

44 GONZÁLEZ GONZÁLEZ, Irene. «Instrumentos de la política cultural hacia el mundo árabe durante el franquismo: la red de centros culturales en Oriente Medio y el Instituto Hispano-Árabe de Cultura». LÓPEZ GARGÍA, Bernabé, HERNANDO DE LARRAMENDI, Miguel, (eds.). *España, el Mediterráneo y el mundo arabomusulmán*. Barcelona, IEMED, 2010, pàg. 95-108.

45 Per saber-ne més: VELASCO DE CASTRO, Rocío. *Nacionalismo y colonialismo en Marruecos...op.cit.*

46 CASTIEN MAESTRO, Juan Ignacio. «Las comunidades judías de Marruecos. Entre la convivencia y la marginalidad». *Papeles Ocasiones*, n. 5, 2004, pàg. 5.

La història de les relacions de les dues comunitats havia estat cordial, i les tradicions jueves havien estat respectades, encara que subordinades. D'acord amb la xaria, aquella comunitat gaudia de l'estatus de protegit, amb un estatus jurídic de submissió a la comunitat hegemònica, que els garantia la seguretat personal i de les seves propietats, els permetia practicar lliurement la seva religió, i feia que es poguessin organitzar de forma més o menys autònoma.

Però aquell equilibri es va començar a erosionar amb la penetració colonial europea del segle XIX. I un exemple va ser la nit de l'horror del 5-6 de febrer de 1860, quan un grup de marroquins van assaltar el call jueu de Tetuan aprofitant la caiguda del Majzen.⁴⁷

Amb el Protectorat el ressentiment de la població musulmana creixia: com que molts jueus van prosperar social i econòmicament amb l'ocupació, els musulmans van acusar-los de col·laborar amb els ocupants.⁴⁸ Tomás García Figueras definia el paper d'Espanya com: «la obra política de España cerca de las poblaciones israelitas de su Zona de Protectorado marroquí se manifiesta, [...] por el cambio absoluto que ha experimentado la vida, en todos sus aspectos. ¡Qué lejos quedan ya los mel-lah, el régimen de inferioridad en que vivían estas poblaciones, el temor constante de ser víctima de expoliaciones colectivas...! Hoy, el israelita vive con toda normalidad en todos los aspectos de la sociedad marroquí, y la protección de España y la paz que ha aportado al país, les permite desarrollar su comercio, su industria, sus actividades profesionales, sin que encuentre limitación alguna».⁴⁹

Per altra banda, durant aquells anys començaren a sorgir les primeres associacions sionistes, a partir de la Declaració de Balfour (1917).⁵⁰ Aquestes associacions també van dificultar les relacions amb el moviment nacionalista, com demostra un article d'El-Kolti, a *La Volonté du Peuple*, en què escrivia: «el sionismo es en Marruecos un factor de desorden [...],

47 KENBIB, Mohamed. *Juifs et musulmans au Maroc, 1859-1948. Contribution à l'histoire des relations inter-communautaires en terre d'Islam*. Rabat, Université Mohammed V, 1994, pàg. 85-86.

48 CASTIEN MAESTRO, Juan Ignacio. «Las comunidades judías de Marruecos. Entre la convivencia y la marginalidad», *op.cit.*, pàg. 17.

49 García Figueras, Tomas. *Los Israelitas de la zona de Portectorado de España en Marruecos*, 1949, pàg. 16. BN, Fondo Tomas García Figueras.

50 BAÏDA, Jamaâ. «La presse juive au Maroc entre les deux guerres». *Hespéris-Tamuda*, Vol. XXXVII, 1999, pàg. 172.

que no se podrá acomodar con el nacionalismo. Los judíos marroquíes deben unir sus esfuerzos con los musulmanes por asegurar el país, el destino que responde a las mismas aspiraciones».⁵¹

Amb l'esclat de la Guerra Civil Espanyola, alguns jueus van invertir una part de la seva fortuna en la causa franquista, i d'altres, encara que poc nombrosos, s'allistaren de voluntaris per anar al front amb els colpistes.⁵² Amb tot, l'antisemitisme era molt present en moltes de les proclames que es feien des dels territoris controlats pels colpistes, com demostra el primer número de la publicació *Arriba*, l'1 d'agost de 1936: «¡CAMARADA! Tienes la obligación de perseguir al judaísmo, a la masonería, al marxismo y al separatismo».⁵³

A partir de 1939, la política de Franco vers els jueus es va expressar de forma ambigua i contradictòria. Per una part es continuaven fent discursos denunciant la conspiració juevomassònica, mentre que per altra, tot i l'amistat amb l'Alemanya nazi, no es van dictar lleis antisemites.⁵⁴ Un exemple és el discurs que va fer Carrero Blanco el 1941 explicant l'entrada dels Estats Units a la guerra: «una acción personal de Roosevelt, al servicio de las Logias y los Judíos. Es realmente el Frente del Poder Judaico donde alcan sus banderas todo el complejo de las democracias, masonería, liberalismo, plutocracia y comunismo, que han sido las armas clásicas de que el Judaísmo se ha valido para provocar una situación de catástrofe, que pudiera cristalizar en el derrumbamiento de la Civilización Cristiana».⁵⁵

Aquella doble moral és la que va regnar durant la Segona Guerra Mundial, quan, encara que no es fessin lleis per a perseguir la comunitat jueva, no es va impedir la propaganda nazi. I geogràficament, la situació era diferent entre la península i la zona del Protectorat. A dins la península ibèrica, el govern franquista, amb l'obsessió del «contubernio judeomasónico», vigilà les comunitats jueves, en limità l'activitat, i prohibí que obrissin sinagogues. Mentre que al Protectorat, actuaren amb més permissivitat. Franco no volia tenir jueus a Espanya, mentre que el Marroc eren un aliat per a poder controlar el territori, o si més no, per a poder negociar.

51 KENBIB, Mohamed. «Les juifs du Maroc pendant la deuxième guerre mondiale. La phase 1939-1942». *Hespéris-Tamuda*, Vol. XXXVII, 1999, pág. 191-205.

52 SÁNCHEZ RUANO, Francisco. *Islam y Guerra Civil española...op.cit.*, p. 104-117.

53 ÁLVAREZ CHILLIDA, Gonzalo. *El Antisemitismo en España. La imagen del judío (1812-2002)*. Madrid, Marcial Pons, 2002, pág. 353.

54 PÉREZ, Joseph. *Los judíos en España*. Madrid, Marcial Pons, 2005, pág. 312-317.

55 LOFF, Manuel. «O nosso século é fascista!» *Omundo visto per Salazar e Franco (1936-1945)*. Porto, Campo das Letras, 2008, pág. 631.

Però gestos com la cessió del palau del Mendub de Tànger als alemanys o les emissions en àrab de Ràdio Madrid i Ràdio Tetuan, que incitaven l'odi («los judíos pueden llegar a empleos más altos en el Protectorado (francés), mientras que los indígenas siempre tienen los trabajos secundarios. Por estos motivos se agrava la situación de la población indígenas, amenaza de una auténtica catástrofe. [...] España es el único país que ama a los indígenas»)⁵⁶ van provocar el pànic en aquella comunitat. Aquesta va ser la causa que grans famílies jueves del Protectorat, com els Cohen o els Toledano, enviessin les seves riqueses als bancs dels EUA per por que els fossin expropiades.⁵⁷ I d'altres van marxar perquè temien a que patissin la mateixa fi que els jueus europeus.

Ara bé, la història l'escriuen en la gran majoria de casos els vencedors, i aquest és el relat que ens donà el franquisme:

España se vió obligada a ocupar Tánger para garantizar la paz e impedir que conviriera en lugar de contienda, recibió aquella ciudad a israelitas que huían de las persecuciones de Europa, persecuciones que hacia occidente llegaban a la propia costa atlántica de Francia. Numerosos israelitas pasaron la frontera pirenaica y, atravesando España vinieron a instalarse en Tánger, que fué para ellos, bajo la protección de España, oasis y refugio en medio de aquella durísima y sanuda persecución. No quedó aquí limitada su acción; desde Tánger, como desde la Zona de Protectorado de España en Marruecos, con el beneplácito de las autoridades y salvándose las dificultades administrativas que a ello se oponían, se enviaron víveres en cuantía importante con destino a los campos de concentración en los que llevaban vida tan dura muchísimos israelitas ¡Cuántas de esas vidas fueron salvadas por la ayuda generosa y noble de España!⁵⁸

La comunitat jueva també va veure com una part del nacionalisme s'apropava perillosament a l'Alemanya nazi. Amb l'objectiu d'aconseguir la independència, alguns jerarques del nacionalisme del nord i del sud del país s'entrevistaren amb les autoritats nazis. Allò va fer augmentar, encara més, la tensió entre la població jueva del Marroc, que va haver de demanar la mediació del soldà Mohammed Ben Youssef. El soldà, com a protector

56 KENBIB, Mohammed. «Les juifs du Maroc pendant la Deuxième Guerre Mondiale. La phase 1939-1942»,... *op.cit.*, pág. 201.

57 Document secret del 12 de octubre de 1941. AGA, Sección África, Fondo Nacionalismo y Terrorismo, 81/2368.

58 GARCÍA FIGUERAS, Tomas. *Los Israelitas de la zona de Portectorado de España en Marruecos*, 1949, pág. 17-18. BN, Fondo Tomas García Figueras.

dels jueus, va evitar futurs conflictes amb els nacionalistes, i va posicionar-se en contra de les autoritats de la França de Vichy.

Amb el desembarcament nord-americà el 8 de novembre de 1942, la situació va canviar, i els nazis foren, poc a poc, derrotats. Així, el 1943, s'inicià la fugida dels nazis que es trobaven als dos protectorats, i la zona espanyola va ser zona de pas dels alemanys que fugien dels camps de presoners de la zona francesa.⁵⁹ Segons els informadors espanyols, les fugues arribaven fins a les 700 persones, fet que provocà que les autoritats franceses reforcessin les fronteres, enviant més forces senegaleses.⁶⁰

5. La creació de l'estat d'Israel

De forma tradicional, l'Estat espanyol havia custodiat els llocs sants de la cristiandat, i establert un consolat a Jerusalem, i el 1947, fins i tot, es plantejaven intensificar aquella tasca amb més franciscans.⁶¹

Un any més tard, el 1948, s'iniciava el conflicte entre Israel i Palestina, amb l'entrada en vigor de la Resolució 181 sobre el Pla de Partició de les Nacions Unides, on s'especificava el naixement d'Israel, a partir de la cessió de territoris àrabs que formaven part de l'antic mandat britànic de Palestina.⁶²

Arran de l'inici dels atemptats contra interessos àrabs, la Lliga Àrab va emetre un comunicat condemnatòri, amb l'objectiu de donar a conèixer la situació a escala internacional. Alhora aquell organisme envià un text al Ministeri d'Afers Exteriors espanyol, condemnant aquells atacs. Les autoritats espanyoles el publicaren a la premsa, però, pel que fa a la resposta, el Director General de Política Exterior va insistir a trametre la resposta de forma verbal al secretari de la Lliga Àrab.⁶³

59 Boletín de Información del 17 de agosto de 1943. AGA, Sección África, Fondo Nacionalismo y Terrorismo, 81/2370.

60 Boletín de Información del 17 de agosto de 1943. AGA, Sección África, Fondo Nacionalismo y Terrorismo, 81/2370.

61 ALGORA WEBER, Dolores. «La cuestión Palestina en el Régimen de Franco». ÁLVAREZ-OSSORIO, Ignacio, (ed.). *España y la cuestión palestina*. Madrid, Los Libros de la Catarata, 2003, pàg. 20.

62 KHADER, Bichara. *Los hijos de Agenor. Europa y Palestina, desde las cruzadas hasta el siglo XXI*. Barcelona, Bellaterra, 1999, pàg. 252.

63 ALGORA WEBER, María Dolores. «La cuestión Palestina en el Régimen de Franco»... *op.cit.*, pàg. 21.

L'inici del conflicte va significar un greu problema per al Règim, ja que per una banda necessitava el suport dels països àrabs, i per altra, diverses famílies sefardites, que vivien al Pròxim Orient, havien demanat protecció al govern espanyol. Davant d'aquella difícil situació, les autoritats franquistes van iniciar una política basada en la diferenciació entre la qüestió jueva i la qüestió israeliana. Per això, a finals del 1948, els diplomàtics espanyols van fer que el general Franco emetés un decret llei pel qual es concedia la nacionalitat espanyola a tots els jueus sefardites que la sol·licitessin en els consolatats. Per acontentar la comunitat jueva el decret tenia un ampli marge de flexibilitat en els criteris de concessió, per així permetre que més gent s'hi pogués acollir.⁶⁴

La bona relació que va poder mantenir amb els estats àrabs va quedar plasmada en el viatge que Martín Artajo va fer per diversos països del Pròxim Orient per agrair el suport cap al règim franquista.

Ara bé, al Protectorat, la creació de l'Estat d'Israel, i el conflicte araboisraelià van comportar enfrontaments entre les dues comunitats. A partir de 1948 van començar a aparèixer pintades amenaçadores pels carrers amb consignes com «Abajo los judíos y los españoles». Seguit d'això els rumors escalfaren encara més l'ambient i es van produir assalts a diversos comerços hebreus.

Arran de la violència contra la comunitat jueva, a partir del 1948, i amb l'objectiu de repoblar el nou territori d'Israel, el Mossad va començar a organitzar operacions perquè els jueus abandonessin els seus països d'origen i anessin a viure a Israel.⁶⁵ Per evitar-ho, i no tensar la situació amb la comunitat musulmana, Espanya detenia les persones jueves que intentaven anar cap a Palestina.⁶⁶ Alguns marroquins també feren proclames perquè musulmans anessin a lluitar al costat dels seus correligionaris

64 ALGORA WEBER, María Dolores. «España en el Mediterráneo: entre las relaciones hispano-árabes y el reconocimiento del Estado de Israel». *Revista CIDOB d'Afers Internacionals*, n. 79-80, pàg. 22-23.

65 «Return to Morocco», documental realitzat per la cadena àrab *Al Jazeera*, on tracta, a partir de diversos testimonis de descendents, la fugida d'algunes famílies jueves del Marroc, cap a Israel, i la paradoxa, que alguns dels descendents, a causa del conflicte amb Palestina, i les polítiques israelianes, van decidir tornar a viure al Marroc.

66 Intervenció de Larache, 2 de setembre de 1948. AGA, Sección África, Fondo Nacionalismo y Terrorismo, 81/2373.

contra els jueus,⁶⁷ amb el resultat que alguns magrebins, tant de la zona Nord, com de la Sud, formaren expedicions per anar cap a Port Said, i d'allí cap a Palestina.⁶⁸ I des de les mesquites, alguns imams, en la pregària del divendres, exhortaven els àrabs que lluitaven en aquella zona: «Oh musulmanes tenéis el sagrado deber de ayudar a vuestros hermanos los árabes que se hallan luchando en Palestina en defensa de la Santa Religión Mahometana».⁶⁹ Paral·lelament, altres organitzaven col·lectes per a recollir donatius que destinaren a la causa Palestina.

Els incidents dins del Protectorat es multiplicaren, i la violència va fer acte de presència, creixent en la relació entre jueus i musulmans. A poc a poc, la situació es radicalitzava, i de les amenaces i petits incidents, es passà als atemptats com el que es va produir el juny de 1948, que va causar la mort del baixà d'Uxda, quan assistia a uns funerals d'un grup d'israelites que havien estat assassinats. Aquell atemptat va provocar la ira entre els musulmans, i un grup de miners va anar a Uxda, va assaltar magatzems i, segons les fonts colonials, va matar 40 jueus.⁷⁰

Per altra banda, tot i la no-bel·ligerància aparent i el fet que Espanya era un país colonitzador, va començar a ser percebut com un país compromès amb la qüestió Palestina, en autoritzar durant la guerra de 1948 la venda secreta d'armes a Síria, Líban i Egipte, i també com a intermediari capaç de promocionar les tesis àrabs en els països iberoamericans. I el Protectorat es va convertir en un escenari privilegiat de la solidaritat espanyola amb Palestina. Varela va autoritzar actes com una subscripció popular per obtenir diners pels damnificats de guerra, recaptant 4,5 milions de pessetes. I el 1949, Espanya va respondre favorablement a les crides de l'Agència de les Nacions Unides per acollir refugiats de Palestina, amb 1.000 nens que van anar a viure en famílies àrabs del Protectorat.⁷¹ Això

67 Villa Nador, 20 de maig de 1948. AGA, Sección África, Fondo Nacionalismo y Terrorismo, 81/2370.

68 Tetuán, 17 de juny de 1948. AGA, Sección África, Fondo Nacionalismo y Terrorismo, 81/2370.

69 Chauen, 10 de juliol de 1948. AGA, Sección África, Fondo Nacionalismo y Terrorismo, 81/2370.

70 Boletín de Información del 10 de junio de 1948. AGA, Sección África, Fondo Nacionalismo y Terrorismo, 81/2370.

71 HERNANDO DE LARRAMENDI MARTÍNEZ, Miguel. «El Protectorado de Marruecos y las relaciones internacionales de España (1912-1956)». ARAGÓN REYES, Manuel (dir.). *El Pro-*

comportà que el nacionalisme marroquí quedés relegat en un segon pla, en l'àmbit internacional.

Finalment, pel que fa a la qüestió jueva, encara que al llarg dels anys de la dictadura Espanya evitès els apropaments amb Israel, l'Estat jueu mai va deixar de donar suport a la població jueva de la península, ja que es van mantenir activitats acadèmiques, exposicions... i s'ajudaren les sinagogues. Per tant, el lobby jueu, encara que es mantingués una aparent fredor, sempre va ser ben rebut per les autoritats espanyoles.

Conclusions

El 1952 Espanya entrava com a membre de la UNESCO, i un any més tard, amb els acords amb els Estats Units, i el Concordat amb el Vaticà, el règim va poder sortir, poc a poc, de l'aïllament internacional imposat després de la Segona Guerra Mundial.⁷²

Encara que el franquisme hagués estat beneït per l'Església des de l'alçament militar i marginés els altres col·lectius religiosos, per a poder superar un context internacional, va canviar el seu discurs i va agafar un to paternalista, que li permeté apropar-se al món musulmà a partir de la seva obra al Protectorat de Marroc.

Això li va permetre obtenir aliats entre els països àrabs, i a partir de la creació de l'Estat d'Israel, gràcies a una política ambigua de suport no declarat a la causa àrab, va reforçar el seu pes entre els estats d'aquella regió. I alhora, en cap moment plantejà un trencament amb el nou govern hebreu, sinó que mai va impedir l'entrada de divises del lobby jueu per a finançar projectes a la península.

El 1956 el Marroc va obtenir la independència, i la situació espanyola en l'àmbit internacional s'havia normalitzat gràcies al conflicte de la Guerra Freda. Això va comportar que es configuressin nous discursos sobre la qüestió jueva i el paper del franquisme com a règim «amic» del nazisme, i presentar el govern de Franco com a un protector dels jueus. Era un dis-

tectorado español de Marruecos, la historia transcendida. Vol-3 Vertiente histórico-política y militar. La visión de Antonio García Pérez. Bilbao, Iberdrola, 2013, pàg. 107-108.

72 En les negociacions dels tractats entre Espanya i Estats Units, el fet religiós jugà un paper molt important. La intolerància del Règim a concedir la llibertat religiosa, que demanaven els nord-americans per defensar els interessos del col·lectiu protestant, va dificultar els acords, i encara que hi va haver entesa, els jerarques franquistes no van cedir.

VIÑAS, Ángel. *En las garras del águila. Los pactos con Estados Unidos, de Francisco Franco a Felipe González (1945-1995)*. Barcelona, Crítica, 2003, pàg. 153-157.

curs bastant allunyat de la realitat històrica, ja que en l'ocupació de Tànger el 1940, una part de la comunitat hebrea, quan va veure el creixement de la presència i poder d'Alemanya en la ciutat internacional, marxà per la por de patir el mateix destí que els altres hebreus europeus.

Ara bé, el règim mai va renunciar al pes prioritari que havia de tenir el catolicisme a l'Estat espanyol, com demostra la Llei de llibertat religiosa de 1967: «la profesión y práctica de la Religión Católica, que es la del Estado español, gozará de la protección oficial». Els altres cultes van mantenir el seu paper subordinat, mentre que l'Església catòlica va mantenir un paper principal en les seves relacions amb l'Estat que continuà després amb l'establiment de la democràcia.

Bibliografia

- ALGORA WEBER, María Dolores. *Las relaciones hispano-árabes durante el régimen de Franco. La ruptura del aislamiento internacional (1946-1950)*. Madrid, Ministerio de Asuntos Exteriores, 1995.
- ALGORA WEBER, María Dolores. «España en el Mediterráneo: entre las relaciones hispano-árabes y el reconocimiento del Estado de Israel». *Revista CIDOB d'Afers Internacionals*, n. 79-80.
- ÁLVAREZ CHILLIDA, Gonzalo. *El Antisemitismo en España. La imagen del judío (1812-2002)*. Madrid, Marcial Pons, 2002.
- ÁLVAREZ-OSSORIO, Ignacio (ed.). *España y la cuestión palestina*. Madrid, Los Libros de la Catarata, 2003.
- ARAGÓN REYES, Manuel (dir.). *El Protectorado español de Marruecos, la historia transcendida. Vol-3 Vertiente histórico-política y militar. La visión de Antonio García Pérez*. Bilbao, Iberdrola, 2013.
- BAÏDA, Jamaâ. «La presse juive au Maroc entre les deux guerres». *Hespéris-Tamuda*, Vol. XXXVII, 1999.
- CASANOVA, Julián. *La Iglesia de Franco*. Madrid, Temas de Hoy, 2001.
- CASTIEN MAESTRO, Juan Ignacio. «Las comunidades judías de Marruecos. Entre la convivencia y la marginalidad». *Papeles Ocasionales*, n. 5, 2004.
- FANON, Frantz. *Los condenados de la tierra*. México, Fondo de Cultura Económica, 2008 (primera edició en francès de 1961).
- GONZÁLEZ ALCANTUD, José Antonio, (ed.). *Marroquíes en la guerra civil española. Campos equívocos*. Barcelona, Anthropos Editorial, 2003.
- IBN AZZUZ HAKIM, Mohamed. «Actitud de los nacionalistas marroquíes frente al levantamiento franquista». *Hespéris-Tamunda*, Vol. XXXVI, 1998.
- KENBIB, Mohamed. *Juifs et musulmans au Maroc, 1859-1948. Contribution à l'histoire des relations inter-communautaires en terre d'Islam*. Rabat, Université Mohammed V, 1994.
- KENBIB, Mohamed. «Les juifs du Maroc pendant la deuxième guerre mondiale. La phase 1939-1942». *Hespéris-Tamuda*, Vol. XXXVII, 1999.
- KHADER, Bichara. *Los hijos de Ajenor. Europa y Palestina, desde las cruzadas hasta el siglo XXI*. Barcelona, Bellaterra, 1999.
- KHATIB, Toumader. *Culture et politique dans le mouvement nationaliste marocain au Machreq*. Tetuán, Publications de l'Association Tétouan-Asmir, 1996.
- LOFF, Manuel. «O nosso século é fascista!» *Omundo visto per Salazar e Franco (1936-1945)*. Porto, Campo das Letras, 2008.

- LÓPEZ GARGÍA, Bernabé; HERNANDO DE LARRAMENDI, Miguel, (eds.). *España, el Mediterráneo y el mundo arabomusulmán*. Barcelona, IEMED, 2010.
- MACÍAS AMORRETI, Juan Antonio. *Entre la Fe y la Razón. Los caminos del pensamiento político en Marruecos*. Madrid, Alcalá Grupo Editorial, 2008.
- MADARIAGA, María Rosa de. *Marruecos ese gran desconocido. Breve historia del protectorado español*. Madrid, Alianza Editorial, 2013.
- MADARIAGA, María Rosa de. *Los moros que trajo Franco*. Madrid, Alianza Editorial, 2015.
- MAÍLLO SALGADO, Felipe. *Vocabulario de historia árabe e islámica*. Madrid, Akal, 1999.
- MATEO DIESTE, Josep Lluís. *La «hermandad» hispano-marroquí. Política y religión bajo el Protectorado español en Marruecos (1912-1956)*. Barcelona, Bellaterra, 2003.
- MORALES LEZCANO, Víctor, (coord.). *Presencia cultural de España en el Magreb*. Madrid, Mapfre, 1993.
- MORALES MOYA, Antonio; FUSI AIZPURÚA, Juan Pablo; BLAS GUERRERO, Andrés de (dirs.). *Historia de la nación y del nacionalismo español*. Barcelona, Galaxia Gutemberg, 2013.
- NERIN, Gustau. *La Guerra que vino de África*. Barcelona, Crítica, 2005.
- PÉREZ, Joseph. *Los judíos en España*. Madrid, Marcial Pons, 2005.
- RAGUER, Hilari. *La pólvora y el incienso. La Iglesia y la Guerra Civil española (1936-1939)*. Barcelona, Península, 2001.
- RUIZ BRAVO-VILLASANTE, Carmen. *Un testigo árabe del siglo xx: Amin al-Rihani en Marruecos y en España (1939). II Traducción del Al-Magrib Al-Aqsa y Nur Al-Andalus*. Madrid, CantArabia, 1993.
- SALAS LARRAZÁBAL, Ramón. *El Protectorado de España en Marruecos*. Madrid, Mapfre, 1992.
- SERNA, Alfonso de la. *Al Sur de Tarifa*. Madrid, Marcial Pons, 2005.
- SIVAN, Emmanuel. *Mitos políticos árabes*. Barcelona, Bellaterra, 1997.
- VELASCO DE CASTRO, Rocío. *Nacionalismo y colonialismo en Marruecos (1945-1951). El general Varela y los sucesos de Tetuán*. Sevilla, Alfar-Ixbilia, 2012.
- VIÑAS, Ángel. *En las garras del águila. Los pactos con Estados Unidos, de Francisco Franco a Felipe González (1945-1995)*. Barcelona, Crítica, 2003.
- YBARRA ENRÍQUEZ DE LA ORDEN, M. Concepción. *España y la descolonización del Magreb. Rivalidad hispano-francesa en Marruecos (1951-1956)*. Madrid, UNED, 1998.